

“Fundamentals of the social concept” as the latest source of canon law

«Основи соціальної концепції» як новітнє джерело канонічного права

Dmitriy Piven

Key words:

basis of social conception, canon law, sources of law, religious life, moral values, Orthodox Church, tradition.

Ключові слова:

основи соціальної концепції, канонічне право, джерела права, релігійне життя, моральні цінності, православна церква, традиція.

Сучасний період розвитку громадянського суспільства характеризується особливим ставленням до духовного життя людини й обговоренням ролі релігійного аспекту в еволюційному русі людського соціуму. Визнаючи релігійну свободу як можливість сповідувати будь-яку віру або не сповідувати її взагалі, сучасна правосвідомість закріпила цю норму в 18 пункті «Загальної декларації прав людини»: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком у навчанні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів»¹.

Отже, відкритим залишається питання про роль і місце релігії й Церкви в сучасному суспільстві. Особливої важливості це питання набуває у світлі сьогоднішніх подій в Україні, коли Церква називається в різних соціологічних дослідженнях як інститут, що викликає найбільший ступінь довіри². Саме тому питання про взаємовідносини Православної Церкви й суспільства в реаліях українського сьогодення набуває першочергового значення, його вирішення неможливе без глибинного аналізу внутрішнього самоусвідомлення Церкви в тому числі й у правовому полі.

Правові норми, що регламентують внутрішнє життя Православної Церкви й відображають її богословсько-догматичну свідомість, зазвичай прийнято називати канонічним або церковним правом. Сучасна правова енциклопедія, видана Національною академією правових наук України, визначає канонічне право як «сукупність норм християнського права, що встановлені церковними соборами та постановами пап і визначають організацію церкви, її внутрішній розпорядок, відправлення культу, а також норми моралі, родинних відносин і, певною мірою, норми цивільного, кримінального та судового права за умови, якщо вони санкціоновані і забезпечуються державою»³.

Відомий каноніст Православної Церкви протоієрей В. Ципін визначає церковне або канонічне право як «систематичне викладення права, яким регламентується життя Церкви»⁴. Професор протоієрей В.Г. Певцов визначає церковне право як «сукупність усіх норм або законів, якими регламентуються життя і ставлення Церкви, як прозорого самостійного суспільства»⁵. Тут доцільно нагадати, що термін «канонічне право» базується на понятті «канон», яке посідає дуже важливе місце в церковній термінології і є одним із найбагатозначніших. З давніх часів канонами стали називати перелік текстів і книг, що входять до складу Біблії.

¹ Загальна декларація прав людини. Декларації: URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 12.10.2017).

² Українці більше всего доверяют Церкви, не доверяют власти, оппозиции и СМИ. ПІСУ. URL: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/social_questioning/65150/ (дата звернення: 05.01.2018).

³ Сучасна правова енциклопедія / за загальною редакцією О.В. Зайчука. 3-тє видання. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 154.

⁴ Цыпин В., прот. Курс церковного права. Клин, 2004. С. 21.

⁵ Певцов В.Г., проф.-прот. Церковное право. Санкт-Петербург, 1892. С. 23.

У церковній юридичній практиці каноном стали називати дисциплінарні постанови Церкви. Так, електронна енциклопедія, посилаючись на словник Даля, дає такі визначення: «Канон (грец. κανών – «правило, норма») церковне встановлення апостолів, Вселенських, деяких помісних соборів і Отців Церкви, що стосуються церковного устрою і правил». Не потрібно змішувати поняття канону як дисциплінарної постанови з «оросом» – визначенням собору з богословського питання, який має догматичне віронавчальне значення. Треба відзначити, що, на думку прот. В. Ципіна, «канони утворюють основу й серцевину церковного права»⁶.

Розглядаючи процес історичного генезису канонічного права Православної Церкви на території України, неможливо обійти питання про джерела цього права. Варто погодитись із думкою одеської дослідниці І.А. Бальжик, яка зазначає: «Сучасні уявлення про право і державу багато в чому визначаються пошуками цивілізаційної та національної ідентичності. Методологія цивілізаційного підходу, що враховує існування локальних цивілізацій, видається в цьому розумінні перспективною, особливо для дослідження українського права й української державності ... Цивілізація і правова культура нерозривно пов'язані між собою»⁷. Саме тому в контексті аналізу канонічного права необхідно позначити важливість саме релігійного православного світогляду як фактору формування і джерела права.

Саме поняття «джерела права», «як відомо, є полісемантичним»⁸, тобто може мати на увазі чинники й обставини, які стали підставою і фундаментом змісту й сутності розглянутої правової системи. Протоієрей Владислав Ципін пише: «Прийнято розрізняти матеріальні й формальні джерела права. Під матеріальними джерелами розуміються особи та інститути, що створюють правові норми. Формальні джерела – це документи, пам'ятки, в яких викладені ці норми. Першоджерелом церковного права є Божественна воля Засновника Церкви»⁹ (переклад наш – Д. П.).

Аналізуючи джерела права, професор Харківського університету М. Остроумов у праці «Нариси православного церковного права» пише: «Матеріальною підставою слугує, звичайно ж, божественна воля Засновника та Господа Церкви Ісуса Христа, висловлена ним у Його божественній справі й науці. На цій підставі, як на наріжному камені, Його безпосередніми учнями й апостолами за Його дорученням була влаштована Церква як суспільство та система установ, необхідних для досягнення цілей цього суспільства. Про цю божественну основоположну волю, про дії первинних організаторів Церкви на виконання цієї волі, про початки апостольського устрою Церкви, про її установи й управління, з якими Церква в майбутньому мала узгоджувати власні дії у своїй подальшій засновницькій діяльності, сама Церква дізнавалася й дізнається зі Св. Письма і Св. Передання»¹⁰ (переклад наш – Д. П.).

Ще одним джерелом Церковного права протоієрей Владислав Ципін називає саму Церкву, яка мислиться як спільнота всіх християн, як живих, так і тих, які відійшли до Бога, є містичним тілом Христовим, який є його Главою¹¹. Також серед матеріальних джерел права згадується звичай і думка авторитетних джерел.

Окрім матеріальних джерел канонічного права, варто згадати про те, що заповіді Ісуса Христа й учення Його апостолів не становлять кодексу законів. Витягуючи з них правові норми, Церква керується певними правилами та потребами свого внутрішнього Боголюдського життя. Ці правові норми, які зазначені в певних письмових пам'ятках, мають назву формальних джерел права. До цих джерел належать, по-перше, джерела, які виникли в епоху, що передує Першому Вселенському собору, і тому названу донікейською. Серед них варто згадати так звані «Дідахи» або «Вчення дванадцяти апостолів», «Церковні канони святих апостолів», «Апостольські постанови», «Правила святих апостолів» і правила святих отців, які жили в епоху до першого Нікейського собору.

«Нова епоха в Церкві, – пише митрополит Іларіон (Алфеев), – почалася в 313 році, коли імператор Костянтин видав Міланський едикт»¹² (переклад наш – Д. П.). Такий поворот у політиці імперії дав зовнішню свободу Церкві, власне законодавство Церкви отримало можливість висловитися у формально загально-

⁶Цыпин В., прот. Указана праця. С. 22–23.

⁷Бальжик И.А. Указана праця. С. 23–24.

⁸Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 38.

⁹Цыпин В., прот. Курс церковного права. С. 39.

¹⁰Остроумов М. Очерк Православного Церковного права. Часть первая. Введение. Харьков, 1893. С. 139–140.

¹¹Церковь. Энциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C (дата звернення: 21.01.2018).

¹²Иларион (Алфеев). Православие. Т. 1. С. 42.

обов'язкових для всієї Церкви постановвах Вселенських соборів, яких до того часу не було¹³. В.В. Акімов, досліджуючи історію Вселенських соборів, пише: «Нині під Вселенськими соборами ми розуміємо собори, постанови, рішення яких мають авторитет і силу для всього православного світу, всієї православної Церкви. Православна Церква визнає сім Вселенських соборів, що проходили в період з 325 по 787 р.»¹⁴ (переклад наш – Д. П.). Ці собори видавали правила, які ввійшли до канонічного корпусу.

Крім них, у корпус входять правила Помісних соборів. Це собори, на яких збиралися представники не всієї церковної повноти, а лише певної провінції або Помісної Церкви. Священносповідник єпископ Никодим (Мілаш) пише: «Правила тільки тих Помісних соборів обов'язкові для всієї церкви, за якими визнала таке значення всесвітня Церква»¹⁵ (переклад наш – Д. П.).

Крім правил, вироблених на соборах, до складу джерел канонічного права входять і правила, витягнуті з творів святих отців. Також джерелами церковного є тлумачення на канони. Ще в римському праві консультації юристів (*jus publici respondendi*) мали величезний авторитетом і з часів принцепату в юридичній практиці використовувалися нарівні із законодавчими актами самих імператорів¹⁶. Для канонічного права мають авторитет такі тлумачі, як Олексій Аристин, Іоанн Зонара й Феодор Вальсамон. Про значення їхніх робіт прекрасно пише М. Суворов у праці «Курс Церковного права»¹⁷.

Окрім формальних джерел права, які сформовані в давні роки, Церква, будучи для себе самої матеріальним джерелом права, у своєму житті користується документами, які не мають давньої історії, але мають усі формальні ознаки джерела церковного права. Таким документом варто визнати «Основи соціальної концепції».

Співвідношення і приведення до узгодженості давніх постанов, що зафіксовані в різних доктринальних і повчальних пам'ятках IV–VIII століть і становлять основу канонічного корпусу Православної Церкви із сучасними громадськими та моральними установками, стало завданням, важливість якого усвідомлена задовго до сьогоднішнього дня. Спроба знайти адекватні відповіді на питання, безпосередньо пов'язані з проблематикою співвідношення моральних аксіом та умов сучасного життя, зроблена в канонічному документі під назвою «Основи соціальної концепції».

Уже в кінці XX століття була сформована робоча група, завданням якої стало вироблення офіційного загальнообов'язкового документа, в якому б була чітко, зрозуміло й однозначно сформульована аргументована та богословськи обґрунтована позиція Православної Церкви по всьому спектру моральних і соціально-значущих питань, які постали перед людством у сучасний період його історичного буття. Результатом діяльності цієї комісії став документ, названий «Основи Соціальної концепції Російської Православної Церкви», прийнятий як вираження офіційної позиції Православної Церкви Освяченим Архієрейським собором 2000 року. Важливо відзначити, що, відповідно до Статуту, саме Архієрейський собор, тобто збори всіх єпископів, архієпископів і митрополитів, є вищим органом ієрархічного управління Православної Церкви, на який покладено «зберігання чистоти православного віровчення й норм християнської моралі, а також вирішення принципово важливих богословських, канонічних, богослужбових і пастирських питань»¹⁸.

Виходячи із цього й аналізуючи цей текст, варто визнати його найновішим з наявних сьогодні джерелом канонічного права Православної Церкви, у зв'язку з тим що він за своєю сутністю відповідає всім критеріям канонічних джерел.

Свідченням рецепції цього документа православною спільнотою України є факт його публікації на офіційному сайті Української Православної Церкви, де прямо вказано: «Це є документ, який відбиває офіційну позицію Української Православної Церкви у сфері взаємин з державою і світським суспільством. Крім того, він встановлює ряд керівних принципів, що застосовуються в даній сфері єпископатом, кліром і мирянами»¹⁹.

¹³ Остроумов М. Указана праця. С. 182.

¹⁴ Акімов В.В. Вселенские соборы. Азбука веры. URL: https://azbyka.ru/vselenskie-sobory-akimov#obshhee_ponjatie_o_vselenskikh_soborakh (дата звернення: 03.02.2018).

¹⁵ Никодим (Мілаш), священноисповед. Указана праця. Азбука веры. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Milash/pravila-svjatyh-apostolov-i-vselenskih-soborov-s-tolkovanijami/#0_5 (дата звернення: 04.10.2016).

¹⁶ Підпригора О.А. Харитонов Є.О. Указ. пр. С. 93–94.

¹⁷ Суворов Н. Курс церковного права. С. 286–291.

¹⁸ Цыпин В., прот. Курс церковного права. С. 362.

¹⁹ Соціальна концепція. Українська Православна Церква. Офіційна сторінка. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96al-na-kontsepts%D1%96ua> (дата звернення: 08.02.2018).

Згідно з преамбулою Соціальної концепції, в цьому джерелі права викладаються базові положення церковного вчення з питань церковно-державних відносин і з низки сучасних суспільно значущих проблем²⁰. Соціальна концепція складається з 16 розділів, у яких проводиться богословське осмислення всіх важливих аспектів взаємодії релігійної й соціальної сфер людського життя. Однією з головних рис документа є обґрунтованість усіх положень, які розгорнуто розглядаються.

В енциклопедії «Вікіпедія» зазначено: «Необхідність вироблення всеохоплюючої концепції, яка відображала б загальноцерковний погляд на питання церковно-державних відносин і проблеми сучасного суспільства в цілому, була усвідомлена Руською Православною Церквою ще на початку 1990-х років. Архієрейський собор РПЦ в грудні 1994 року доручив Священному Синоду створити робочу групу для вироблення проекту такого документа з наступним поданням його на обговорення Собору»²¹.

Історію створення цього джерела права розповів голова робочої групи митрополит Кирило, який зазначив: «У засіданнях 11 жовтня 1996 року – 17 лютого 1997 Священний Синод Руської Православної Церкви затвердив склад і схвалив запропоновані методи роботи Синодальної робочої групи з підготовки проекту Концепції. До групи ввійшли архієреї і клірики нашої Церкви, професори духовних шкіл, співробітники синодальних відділів – усього 26 чоловік. Із січня 1997 року почалися робочі засідання. За необхідності до роботи залучалися експерти в різних галузях знань. Організаційне забезпечення діяльності групи виробляв Відділ зовнішніх церковних відносин Московського Патріархату. Усього відбулося близько 30 засідань робочої групи, які проходили в атмосфері конструктивної творчої дискусії...

Попередні результати роботи обговорювалися на Богословській конференції Руської Православної Церкви «Православне богослов'я на порозі третього тисячоліття» (7–9 лютого 2000 року) і на спеціально організованому для цієї мети симпозіумі «Церква і суспільство – 2000», який відбувся в Свято-Данилівському монастирі 14 червня цього самого року за участю близько 80 представників різних церковних, державних і громадських інститутів. Зауваження та пропозиції, висловлені в ході цих обговорень, були враховані під час доопрацювання проекту Концепції»²².

Як уже зазначалося, в Основах соціальної концепції Православної Церкви міститься 16 розділів, кожен із яких висвітлює ту чи іншу суспільно значиму проблему, сторону життя держави й суспільства: I. Основні богословські положення; II. Церква і нація; III. Церква і держава; IV. Християнська етика і світське право; V. Церква і політика; VI. Праця і її плоди; VII. Власність; VIII. Війна і мир; IX. Злочинність, покарання, виправлення; X. Питання особистої, сімейної і суспільної моралі; XI. Здоров'я особистості і народу; XII. Проблеми біоетики; XIII. Церква і проблеми екології; XIV. Світські наука, культура, освіта; XV. Церква і світські засоби масової інформації; XVI. Міжнародні відносини. Проблеми глобалізації та секуляризму. Кожна із цих проблем розглядається в богословському та історичному аспектах.

Виходячи з усього вищесказаного, необхідно відзначити, що за всіма зовнішніми і внутрішніми ознаками документ, який отримав найменування «Основи соціальної концепції», є новітнім джерелом канонічного права, яке офіційно визнане Українською Православною Церквою й потребує детального вивчення. У ньому зроблена спроба знайти богословсько-канонічний базис і методи застосування давніх церковних канонів в умовах сучасного життя. Саме тому необхідно визнати, що вивчення й аналіз цього джерела становить інтерес для сучасних дослідників права в контексті узгодження незмінності канонів і мінливості умов сучасного життя.

Анотація

У статті зроблена спроба аналізу на основі дослідження історичного фундаменту різних аспектів формування в умовах сучасності нових формальних джерел канонічного права на прикладі документа, який офіційно прийнятий Православною Церквою у 2000 році й отримав назву «Основи соціальної концепції». Розглянуто важливість цього документа, в якому розкриваються принципи й канонічно-богословська основа правозастосування давніх канонів у мінливих умовах сучасності.

²⁰ Там само.

²¹ Основи соціальної концепції. Енциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(дата_звернення:15.01.2018\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(дата_звернення:15.01.2018)).

²² Основи социальной концепции Русской Православной Церкви: доклад митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла, председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата об «Основах социальной концепции Русской Православной Церкви». URL: http://www.na-gore.ru/articles/k_doklad.htm. (дата_звернення: 12.11.2017).

Summary

The article attempts to analyze, based on the historical foundation research, various aspects of the formation in the modern world of new formal sources of canon law on the example of a document that was formally adopted by the Orthodox Church in 2000 and was formed into the “Foundations of a Social Concept”. The paper considers the importance of this document, which reveals the principles and canonical theological basis for the enforcement of the ancient canons in the changing conditions of fulfilment.

Використана література:

1. Акимов В.В. Вселенские соборы. Азбука веры. URL: https://azbyka.ru/vselenskie-sobory-akimov#obshhee_ponjatie_o_vselenskikh_soborakh (дата звернення: 03.02.2018).
2. Арранц М. Евхаристия Востока и Запада. Москва, 1999.
3. Бальжик И.А. Отношение государства и Церкви: «симфония властей». Одесса, 2015. 192 с.
4. Загальна декларація прав людини. Декларації. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 12.10.2017).
5. Суворов Н. Курс церковного права. Введение. Ч. 1: Исторический очерк развития церковного устройства. Ч. 2: Исторический очерк развития источников церковного права. Ярославль: Типо-лит. Г. Фальк, 1889. 382 с.
6. Никодим (Милаш), священноисповед. Указ. соч. Азбука веры. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Nikodim_Milash/pravila-svjatyh-apostolov-i-vselenskih-soborov-s-tolkovanijami/#0_5 (дата звернення: 04.10.2016).
7. Николаиди А. Основные аспекты современной русской гимнографии. Київ, 2004. С. 29–31.
8. Основи соціальної концепції. Енциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B_%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8 (дата звернення: 15.01.2018).
9. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: доклад митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла, председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата об «Основах социальной концепции Русской Православной Церкви». URL: http://www.na-gore.ru/articles/k_doklad.htm (дата звернення: 12.11.2017)
10. Остроумов М. Очерк Православного Церковного права. Часть первая. Введение. Харьков, 1893.
11. Певцов В.Г, проф.-прот. Церковное право. Санкт-Петербург, 1892.
12. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
13. Православный катехизис. Основы христианского вероучения. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2009. 352 с.
14. Соціальна концепція. Українська Православна Церква. Офіційна сторінка. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ua> (дата звернення: 08.02.2018).
15. Сучасна правова енциклопедія / за загальною редакцією О.В. Зайчука. 3-те видання. Київ: Юрінком Інтер, 2015.
16. Украинцы больше всего доверяют Церкви, не доверяют власти, оппозиции и СМИ. РІСУ. URL: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/social_questioning/65150/ (дата звернення: 05.01.2018).
17. Церковне право. Енциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: // https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE (дата звернення: 05.09.2016)
18. Церковний канон. Енциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: // https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BD (дата звернення: 12.08.2016).
19. Церква. Енциклопедична стаття. Вікіпедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C (дата звернення: 21.01.2018)
20. Цыпин В., прот. Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. 703 с.

Dmitriy Piven,

graduate student of the department of history of state and law
of National University “Odessa Law Academy”